

Dr. Márki Sándor:

A háború parainézise

1915 februárus 6-án

Letesszük a hírlapot, megdörzsöljük a szemünket, végigsimítjuk égő homlokunkat: ébren vagyunk-e, vagy csak úgy álmodjuk, hogy a művelt huszadik században élünk? Most a halál arat; a műveltség pedig maga az élet; az emberiség legnemesebb törekvéseinek megnyilatkozása. Alaptételeit deák korunkban Kölcsey remek parainéziséből ismertük meg.

Imádd az Istenséget! — tanította ő, ahogy Pythagoras óta minden igaz bölcset tanította. S te, a katonára, összelövöd az Isten templomát, melyet harmadnapon nem építhetsz föl újra.

Szeresd szüleidet! De a háború elszakít tőlük s te, kit édes anyád sirat, idegen országok édes anyáit is megrikatod.

Szeresd az emberiséget! De az emberiségnek egyharmada most nyílt háborúban áll egymással s te is lelövöd, leszúrod, levágod, akivel a csatatéren szembe kerülsz.

Szeresd hazádat! S te nemcsak a Kárpátokat véded, hanem eltiporni mégis más hazákat is, melyeket fiaik szintén szeretnek, de gyűlölik a te hazádat.

Élj a társadalomban! De most ki vagy ragadva annak a köréből s a társadalom érted áll készen, hogy ápoljon, ha megsebesülsz, segítsen, ha elnyomorodol.

Tudományt a munkásérettel köss egybe! De helyed üres lesz az egyetemen, a szemináriumban, a laboratóriumban s azt, amit tudsz, nem a tanárodnak, hanem az ellenségednek mutatod meg.

És Kölcsey bölcsetanításainak, a parainézisnek va-

Iamennyi tételét kétségbe lehetne vonni oly időben, mikor Párisban a háború izgalmai közt is bizottság alakul ugyan a latin kultúrának a semleges államokban való terjesztésére, de a német egyetemek közös nyilatkozata szerint gyűlölet és szenvedelem uralkodik a világon és az zavarja meg a lelkeket. Angolok, franciák és belgák szerint »a német sereg barbárok hordája, gyujtogatók bandája, mely abban tölti kedvét, hogy védetlen helységeket földig rombol s a művészet és történelem tiszteletreméltó emlékeit elpusztítja«. Löwen, Mechen, Antwerpen, Arras, Lille, Reims múkincséiért, a középkor remek alkotásaiért a világ talán valóban jobban aggódik, mint magáért az emberéletért, amely olyan olcsó ezekben a zord időkben. A felelősségnek csak áthárítása, a legjobb esetben is csupán megosztása, ha a német egyetemek a történelem és a maradandó károk miatt a történelem átkát a franciák, belgák, angolok és az oroszok fejére zúdítják s őket vádolják, ha ebben a borzasztó háborúban, melyben a németek és szövetségeseik egész lételökért és műveltségökért harcolnak, a pusztítás műve nagyobb, mint az előbbi háborúkban s a kultúra némely becses értéke megsemmisül. Önérzetesen és jogosan hivatkoztak arra, német egyetemeken milyen szellemben és milyen sikerrel tanítják a fiatalságot és hogy semmi sem vésnek olyan mélyen a lelkökbe, mint az emberi szellemnek a művészetben, tudományban, technikában bármely ország vagy nép által felmutatott alkotásai iránt való tisztelet és csodálatot.

Egyetemeink tisztelve a német műveltséget, mely a mienket századokon át elősegítette s lelkesedve a német hadseregért, amelylyel dicsőség egy sorban harcolnunk, csatlakoztak a német egyetemekhez, midőn azok ellen fordultak, kik a háború kénytelen rombolásait a műveltség megtagadásának tekintik.

De az egyetemen kívül Vilmos császár is tiltakozott a barbárság vádja ellen. Hiszen — úgymond — akik csak a külső mázról ítélnék s barbároknak neveznek bennünket, nyilván nem tudják, mi a különbség civilizáció és kultúra közt. Az angol tagadhatatlanul fölöttébb civilizált nép; ami a szalonban mindig észrevehető. De a kultúra fogalmába a mélységes lelkiismeret eleme vegyül; s a mi németjeinknek tiszta a lelkiismerete.

Bölcsen tették a németek, hogy már az első pillanatban sem túrték el a barbárság vádját, míg mi századok óta túrtuk, sőt mostan is túrjuk s erélyesen nem tiltakoztunk akkor sem, mikor Lamprecht a leipzig-i egyetemen ezt a vádat ennek a háborúnak elején is megismételte. Később ugyan odamódosította, hogy vádját csak a középkorra vonatkoztatta; de nem érdekelhette-e az egy kicsikét a külföldet is, ha az oroszok támadásai miatt ebben a háborúban aggódniuk kellett Bártfa, Lőcse, Kassa középkori műremekei miatt, amelyekre és sok más egyébre Zrínyi Miklósnak azzal a mondásával mutathatunk, hogy nem vagyunk másoknál alábbvalók. Ahogy a háborúról és a kultúráról szólva Beöthy Zsolt nagyon helyesen mondta, a háborúban azt a kulturális munkát védelmezzük, amely a mi lelkünkéből fakadt, de amelylyel az egész világ műveltségéhez tartoznak. Aki részletesebben megismeri a középkor végének műveltségét, a renaissance-korszak irodalmát, tudományát, művészetét s mindazt, ami az újkor emberét új tettekre s alkotásokra, olyan műveltség megteremtésére lelkesítette, amely a XX. század emberét nagyon is önértzetessé s elbizakodottá tette, — az ilyen kutató és gondolkodó észreveszi azt is, hogy egyenlő ranggal nem a XIX. század végén léptünk be a világ művelt nemzetei közé, mint II;

Vilmos császár most tizennyolc éve mondta, hanem beléptünk már a középkorban, ahogy a történelem igazolja. Ezt első sorban éppen az a tulajdonságunk bizonyítja, amelyért valaha legtöbbet gáncsoltak, most pedig legjobban dicsérnek bennünket; t. i. a vitézség, aminek forrása csak a legdicsőbb eszmékért való lelkesedés lehet. Ezek az eszmék: Cum Deo pro patria et libertate, Istennel a hazáért és a szabadságért, harci lobogóinkra voltak felírva. Legszentebb eszmékért, a műveltség legigazibb tényezőiért küzdöttek öseink, mikor ilyen felíratú lobogók alatt ontották vérüket. Csataba az ment, aki megértette, miről van szó; s ha mindamellett olyan is ment, aki a hármas jelszóra olyan értetlenül tekintett, mint fizikai ismeretek nélkül a ragyogó napra, — a lobogóra írt szóknak, annak a három vezető eszmének mégis csak a háború adott testet és erőt.

A XX. század fia, aki már talán unalmas prédikációnak tartotta Kölcsey szép parainézisét, ebben a háborúban új erkölcsi intelmeket, új parainézist azoktól tanul, kik sorsát intézik a csatatéren. Császárok, királyok, miniszterek, hadvezérek, államférfiak, tudósok, írók a legnagyobb elhatározások döntő pillanataiban, a történelmi napok véghetetlen izgalmi közt hirdetik neki mindazokat az igazságokat, amiket a puha béke napjaiban — önmagával eltelve — a csekei bölcsőtől elfogadni késlekedett.

I.

Megérti most már, mert vezérei is arra tanítják, amire Pythagorastól Kölcsey Ferencig annyi nagy szellem intette, hogy imádnia kell az Istenséget. Ősz királyunk volt az első, ki a háború megizenésekor (július

28-án) Isten előtt elvállalta a felelősséget s a Mindenhatóhoz esedezett, hogy győzedelmet adjon fegyvereknek. A sirja szélén álló X. Pius pápa ekkor — ahogy július 31-én kiadott bullájában írta — a béke fejedelméhez, Krisztushoz folyamodott, aki Istennél az emberek legfőbb közbenjárója és akitől származik minden jó. Világszerte imádságokat rendelt el, hogy Istent a hívők serege könyörületre indítsa s arra kérje, oltsa ki a háború kárhuzatos fáklyáját s a nemzetek legfőbb vezetőinek gondolatát a békére fordítsa. Imádságokat rendelt el augusztus 3-án a német császár is, de azért, hogy győzzön a nép, amelyet ellenségei nehéz küzdelemre kényszerítenek. Hiszen őt már — úgymond — ifjúságában arra oktatták, hogy az Ur-istenben bízzék; ezekben a komoly napokban tehát szükségesnek látja, hogy meghajoljon előtte és irgalmaért esedezzek. Másnap (augusztus 4-én) a parlamentben azzal jelentette be a háborút, hogy atyjáinak példájára szilárdan, hiven, komolyan és lovagiasan: Isten előtt alázatosan, az ellenség előtt harcrakészen bizik az örökkévaló Mindenhatóban, aki bizonyára támogatja és jó végre juttatja védekezését. Népeéhez augusztus 6-án intézett kiáltványa szerint a cár is a Mindenhatóba vetette hitét. Istenhez imádkozott s az ő áldását kérte Oroszországra és bátor csapataira.

Isten segítségében bizott a szultán is, hogy azzal a nagy »szent háborúval«, melyet az oroszok ellen kezd, a kalifaságának dicsősége és birodalmának jogai ellen intézett támadásokat leveri. A seik-ül-izlam nyilatkozata szerint a kalifa még sohasem is bontotta ki a szentháború zászlaját olyan formában, mint a hogy az most történt. Még — úgymond — a kereszties hadjáratok ellen irányuló szent háborúk sem hasonlíthatók össze a mostani szent feladat nagysá-

gával, midőn Mohamed gyermekei igazán szent lelkesedéssel mennek a háborúba. S Abdul Malik, Fez emirje, Abd-el-Kader fia, megmondta a franciáknak, hogy a mohamedán csak akkor hagyja abba a szent háborút, ha az elérte a célját. »Mig utolsó csepp vérünket nem ontjuk, addig nem teljesítettük nagy kalifánk parancsait... A mindenható Isten segíti a mohamedánokat.«

Katholikus, protestáns, görögkeleti, mohamedán uralkodók tehát mind Isten nevében indították meg a háborút s öneki adtak hátlát a csatatéren elért sikereikért is. »Hála a Mindenhatónak, ki velünk volt«, írta a német császár már augusztus 16-án a mühlhausení győzedelméről. »Az Uristen megáldotta csapataink fegyverét — örvendezett augusztus 21-én a metzi diadal után. — Boruljunk térdre és adjunk hátlát az Istennek. Bár velünk és népünkkel maradna továbbra is.« »Isten veletek van és velünk van« — üdvözölte őt királyunk augusztus 24-én mintegy válaszképpen. Majd azon örvendezett a német császár, Isten milyen kegyelmesen állott fia mellett. »Hála és dicsőség érte a Mindenhatónak! Isten védelmezze és oltalmazza az ifjakat továbbra is.« »A győzedelmet — szölt mindjárt azután (augusztus 26-án) a csapatokhoz — mindenekelőtt ősi Istenünknek köszönhetjük, aki nem fog bennünket elhagyni, mikor ilyen szent és igazságos ügyért harcolunk. Nem veszítjük el bizalmunkat és bízunk a magasságban levő jó öreg Istenünkben.« Vitéz hadseregének ellenállhatatlan erejébe vetette bizodalját s rendíthetetlenül hitt az élő Isten segítségében, melynél fogva népét idáig bámulatosan megsegítette igazságos ügyében, jogos védelmében. »Isten — mondta augusztus 27-én — senkit sem enged megrendülni abban a szilárd hitében, hogy

a haza csakhamar megszabadul ellenségeitől, akik körülveszik.« »A győzelmeket — figyelmeztette gránátosait a virtoni csata után — mindenható Istenünknek köszönhetjük.« Antwerpen elfoglalásakor is (október 9-én) mély alázattal adott hálát Istennek: »Az övé legyen a dicsőség.« Karácsony este a főhadiszálláson, ellenséges területen üdvözölte bajtársait. »Fegyverünket az ellenség, szívünket az Isten felé fordítjuk — szölt. — Azt mondjuk, amit egykor a nagy választófejedelem mondott: Porba sújtjuk Németország minden ellenségét. Amen!« Nem félt az ellenség nagyobb számától. Ahogy januárius 26-án a hírlapíróknak mondta, az ő elve ebben a háborúban is az, ami Skótország reformátoráé, az öreg John Knoxé volt: »Mindig az van többségben, aki Istennel tart!« És összelövődözött templomokban, szabad ég alatt, vagy lövészárkokban hányszor énekelte együtt a zsoldárt katonáival vasárnaponkint vagy valamely ünnepen! De hiszen a görögkeletiek karácsonyán fölvert oroszok lövészárkaiban is imádságos könyveket, szent képeket, olvasókat találtak. Mély barázda az ilyen lövészárkok: a hitnek beáztatott magva kikél, jó aratást ígér s a győzelmet is meghozza. Hiszen a XX. század fia szintén hiszi, amit a középkor keresztes vitéze hitt, hogy »Isten is úgy akarja«! Győznie kell. Ha Isten vele, ki ellene?!

II.

Szeresd szüleidet, intette az ifjúságot Kölcsey parainézise. »Emlékezzetek meg atyáitokról, akik számtalan harcban és rohamban fennen lobogtatták zászlóikat s ezeket a lobogókat győzedelmes harcokra vezették. Kövessétek őket buzgón vitézségben és kitar-

tásban.« Novemberben a német császár is megdicsérte gránátosait, hogy vitéz törzsből valók: méltók atyáikhoz. Az orosz háború kezdetén a szultán azt óhajtott, hogy a vértanú-atyák, kik katonáinak útját egyengették, meghozzák az új, szerencsés győzelmet s éles legyen azoknak a kardja, akik tovább élnek náluk. György angol király is magasztalta (december 8-án) katonáit, hogy bátorságukkal és kitartásukkal megőrizték az angol hadsereg hagyományait s történelmét dicsőségesebbé tették.

Az atyákra való hivatkozás együtt járt azzal az intelmmel, hogy minden nemzetnek becsülnie kell múltját, történelmi emlékeit. »Gondoljatok a dicsőséges múltakra — intette hadbaszólított katonáit a német császár; — gondoljatok arra, hogy németek vagytok!« A cár a történelmi hagyományokra hivatkozva mondta augusztus 6-án, hogy Oroszország sohasem volt közönyös azon népek iránt, melyekhez a hit és a vér kötelékei fűzik. De a történelemre hivatkozott a lengyel központi nemzeti bizottság is, mikor a lengyel népet a politikai bölcseségnek arra az első parancsára emlékeztette, hogy ne felejtse. Meg kell értenie a történelmi célt, amelyért atyái küzdöttek. Az atyák példája, a történelem — Enver basa harcra buzdító kiáltványa szerint — arról tanuskodik, hogy a töröknél nincs állhatatosabb és áldozatra elszántabb hadsereg. Gróf Andrássy Gyula újévi üdvözlete szerint a magyar nemzet ma a magyar katonákban él, kik a Hunyadiak, Báthoryak, Zrínyiek méltó unokái. Strobl Alajos, a művész, valóban a csatatéren keres mintát ahhoz a szobrához, melyet Hunyadi Jánosnak a vajdahunyadi várban készül felállítani.

Vezérek a háborúban gyakran emlékeztetnek az atyákra, mert példájok követésére akarnak serkenteni;

de hallgatnak az anyákról, mert egy harcost sem akarnak elérzékenyíteni. A hadvezér mint atya is tud uralkodni magán; Hötzendorfi Conrad Ferenc a csataterén spártai lélekkel folytatta munkáját akkor is, mikor fia eleséről értesült. A német császár is nyugalmat parancsolt magára, mikor megállott megsebesült fiának ágyánál; de nem tilthatta meg, hogy a császárné; az anya, ne könnyezzen, mikor fiának a vérért szivárogni látta. Fiaiknak, a trónörökösöknek győzedelme a német császár és bajor király szívét jogosan töltötte el apai büszkeséggel. Királyunk (aug. 24-én) boldogan üdvözölte őket és az ifjú hősokeket. »Nincsen — úgymond — szó, mely kifejezné, mit érzek én és mit érez haderőm ezekben a történelmi napokban.« »Isten védelmezze és támogassa az ifjakat — írta menyéhez a német császár ugyanakkor — és Isten legyen az asszonyokkal.« Az asszonyok, az édes anyák megfogadták azt a tanácsot, amit Rupprecht bajor trónörökös adott, mikor a csataterén értesült (augusztus 28-án) kis fia haláláról: »A kötelesség most azt parancsolja, hogy cselekedjünk és ne gyászoljunk.« De még szebben, a világ valamennyi parainézisénel ékeesebben, meghatóbban egy hős székely közvitéz, csomakőrösi Magyar István magyarázta meg, miért ne gyászoljunk. »Egy tudat mindig boldogíthat — írta már halálraváltan feleségének. — Ez a tudat az, hogy hazámért haltam meg s így sok könnyet ne hullass, mert hős katonát illik emlékezetben tartani, de nem illik siratni. Hisz emlék lesz a megmentett haza, ahol virág terem s gazdagon terem a búza. A katonát mostan senki se sirassa. Emléktám lesz: jöjj el majd, ha csendes lesz az élet és hazánkban újra virul minden. Egy koszorút elfogadok tőled, hisz tefelőled álmodtam és úgy haltam meg. Virág lesz

belőlem s ha majd virágot látsz, jussak eszedbe...»

Virág a mi hazánk ifjúsága s ma már Petőfi is megnyugodnék, hogy lesz gyümölcs a fán, melynek ilyen virága van. Igazán a földből, a lövészárkok mélységes barázdáiból, vagy a mélyenszántó tudományokból kél ki a mag, mely erős sudárba szökken s majdan meghozza virágát, gyümölcsét. A mai fiatal-ságnak élete fáján tudomány és vitézség egyszerre fakasztja az első virágokat. Ki ne óhajtaná, hogy ha majd — Magyar István közvitéz gyönyörű szavai szerint — megint csöndes lesz az élet és hazánkban újra virul minden, ennek az esztendőnek virágaiból az fonjon harcos ifjainknak koszorút, akiről álmodnak és azután mindenkor családi boldogságban, zavartalan tudós munkában örüljenek a megmentett hazának, hol »virág fakad és gazdagon terem a búza«.

III.

Kölcseytől úgy tanultuk, hogy »szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen föltétele«. Azonban Churchill britt tengerészeti miniszter szerint a mostani háború nemzeteknek szokatlan élet-halál harca, mely fölkelte a legiszonyúbb fajgyűlöletet és felborítja nézeteink régi határait. November 9-én a francia nagykövet is panaszkodott a lordmajor lakomáján, hogy Európának már sokszor kellett szenvednie a barbárok betörései miatt, de csak most érte meg azt, amit idáig sohasem tapasztalt: a tudósoktól dogmaként tanított, a szellemi kiválóságoktól hirdetett barbárságot. A brutalitásnak ezek a tanítói, a nagykövet szerint, azt hitték, hogy mindenhatók; de nem látták előre, hogy egy bizonyos civilizált világ szembeszáll velök. Azonban Fisher, a brittek új ten-

gerészminisztere, csak pár nappal azelőtt jelentette ki, hogy minden háború alapföltétele a legnagyobb erőfeszítés és a legbrutálisabb energia. Az emberséges eljárás és a kiméletelesség megbocsájthatatlan gyengeség jelei.

De mialatt mi a szerbeket vádoltuk, a németek pedig a belgákat vádolták embertelenségekkel és kegyetlenségekkel, Churchill szeptember 5-én megkérdezte, mi volna egy nemzet helyzete, ha olyan aljaságot követ el, hogy megfélemlítésnek engedve, szemelől téveszti érdekeit s barátainak adott szavát megszegi, — ha mint közömbös néző szemléli a békes lakossággal szemben elkövetett igazságtalanságokat, rablásokat, zsarolásokat? Az ilyen országot (és itt saját hazáját értette) inkább töröljék a történelemből, sem hogy lakói néma tanúl legyenek a brutális erőszaknak, a szabadság felett való diadalmamornak. Szeptember 11-én a gyarmatokhoz intézett kiáltványában V. György király is úgy találta, hogy ha túri írott szerződések megszegését, Belgium és Franciaország pusztulását, fel kellett volna áldoznia becsületét és kitette volna birodalma szabadságát és az emberiséget a pusztulásnak. Nagybritannia közös örökségnek tekinti, hogy a népek és fejedelmek aláírt szerződéseiben adott szót feltétlenül tiszteletben tartsa.

A porosz militarizmus — Viviani francia miniszterelnök szerint — a hatalom kultuszát proklamálta. A franciáknak nincsenek fantasztikus álmaik; nem vetik meg a hatalmat, de azt a jogosság szolgálatába állítják. Ők az emberiség felszabadításáért harcolnak. Bizonyára nem éppen azért, sőt talán éppen csak azért nem. De szívesen halljuk Fallièresnek, a francia köztársaság elnökének azt a jóslatát, hogy a mostani európai háború új dogmákat fog felállítani az

államoknak egymáshoz való viszonyáról és hogy új élet fakad belőle. Meggyőződése szerint ez a háború előbbre viszi a nemzetközi döntő biráskodás ügyét, mely azontúl az összes nemzetközi függő és vitás kérdéseket intézi. Ez pedig »az emberiségnek tett olyan nagy szolgálat, melyről biztosan elmondhatjuk, hogy a mai véraldozatokkal nem fizettük túl a nagy eredményt.« Ennél az utópiánál mégis értékesebb Hindenburg szép és igaz mondása, hogy az a legembersegebb hadvezetés, amelyik leghamarább megteremti a békét.

IV.

Szeresd hazádat! tanít a csekei bölcs s a háborús parainézésnek is ez a legfőbb tanítása. »Mutassatok meg az ellenségnek — buzdított augusztus 6-án mindnyájunkat a mi királyunk, — mily tettekre képesek az én forró hazaszeretettől áthatott, vállvetve álló népeim.« Hiszen, ahogy a magyar kormány már július 28-án figyelmeztetett bennünket, valóban olyan idők következtek reánk, amelyekben az egész magyar nemzet áldozatkész honszerelmére és őseitől öröklött férfi erényeire van szükség. »A történelem mérlegére helyeztettünk, — szólt; — most kell megmutatni, hogy ennek az országnak minden polgára utolsó csepp vérért is kész a haza oltárán feláldozni s hogy a nemzet hazaszeretete, hűsége, kitartása, elszántsága győzelmesen kerül ki a válságos események tűzpróbájából.« A francia kormány augusztus elsején szintén a nép hazaszeretetére hivatkozott, mert bizonyos — úgy mond — hogy a jelen órában senki sincs, aki ne lenne kész kötelességének teljesítésére. Emmich német tábornok majdnem ugyanakkor a belgák bölcsességét, jól felfogott hazafiasságát emlegette, mikor elvárta tö-

Lük, hogy a német hadsereg számára szabad utat engednek Franciaország felé. Azonban mikor Lüttich néhány nap múlva már a németek kezébe jutott, parancsnokának, Lehmann tábornoknak gondolatai a hadi fogságból visszaszálltak királyához, letiport kis hazájához és, saját vallomása szerint, fájt neki, hogy jobban nem szolgálhatta királyát és hazáját. Mikor aztán Belgium legnagyobb része német igazgatás alá került, Goltz tábornok, mint katonai kormányzó kijelentette, hogy senkitől sem követeli meg hazafiúi érzelmeinek megtagadását, de teljes engedelmséget vár mindenkitől. Ilyen módon csak bölcsen gondolkodó és nemesen érző férfiú tudja méltányolni egy nép szerencsétlenségét. Azonban a nagy népek türelme sem lehet végtelen. A német kancellár éppen a belgákat, franciákat és az angolokat figyelmeztette arra, hogy erős és szabadságszerető nép nem tűri, hogy fejlődésében gátolják és akadályozzák.

»Dicsőség az élőknek, dicsőség a holtaknak! — szolt augusztus 28-án a francia kormány azokhoz, akik az angolok és belgák oldalán harcoltak. — Emberek esnek el, de a nemzet fennmarad!« »Bízunk magunkban és feledkezzünk meg mindenről, ami a hazát nem érdekli.« Valóban, még az események nyugodtabb szemlélője, Fallières volt elnök is úgy találta, hogy a háború rossz valami, de kisebb rossz sok más rossznál, mert ennél is rosszabb, a legrosszabb a haza elvesztése, saját honunknak kifosztása, az Énnek, az egyéniségnek az elvesztése.

De hát a háború sorsa is egyéneken fordul meg. Vilmos német császár szerint (november 30.) ahhoz, hogy a hajót az idők viharai közt szerencsésen kormányozzák a kikötő felé, szerencse kell, de oly emberek előrelátása is, akik állandóan és rendületlenül

a haza javát tartják szemök előtt mindaddig, míg a nagy célt el nem értük. S nem éri-e el a nagy célt, olyan nemzet, ahol az iránt lelkesedik a szocializmus is, amelyet a béke napjain nemcsak a militarizmus, hanem a haza ellenségének is tartottak? »Egyet tudunk — szól az év végén a német szocialisták szakszervezetének értesítője — s ez az egy, hogy ki kell tartanunk s ki is fogunk tartani; és hogy hazánkat sem az ellenség nagyobb ereje, sem fegyverének fölénye, sem pedig a kiéheztetés nem gyűrheti le. Ez az önbizalom nemcsak haderőnk nagyságára, jó szervezetére, kiképzésére, fegyelmére, hanem főképpen a hazaszeretetre támaszkodik, mert ebben a németek kivétel nélkül egyetértenek és készek, hogy védelmére minden áldozatot meghozzanak. Tartson a háború még hónapokig, vagy éppen évekig, a népet csak annál inkább összeforrasztja s erejét hihetetlen mértékben megnöveli.« Ellenben egy semleges hatalom államférfia, Giolitti, azt tanítja Peano képviselőhöz intézett levelében, hogy a háború szerencsétlenség, melybe csak akkor szabad beavatkozni, ha valami nagy érdek, vagy a nemzet becsülete kívánja meg; egy érzés miatt még nem szabad az országot háborúba kergetni. De mint egy másik semleges hatalomnak feje, a svéd király mondta (januárius 16.) trónbeszédében, az a nép, amelyet hazafias készség és az összetartozás érzete erősít, bizton tekinthet súlyos idők elé. Még biztosabban tekinthet a mienk, amely királyunk július 28-iki szavai szerint a haza becsületéért, nagyságáért és hatalmáért fogott fegyvert.

V.

Remek parainézisében Kölcsey ahhoz a gondolathoz szoktatott bennünket, hogy a társaságban szü-

letett ember nem önmagáé. A mostani háborúban minden hadviselő ország ezerféleképpen figyelmeztette erre fiait és lányait, akiket a harcosokkal és azoknak itthon maradt családjaival szemben társadalmi kötelességeik teljesítésére buzdított. Tisza István miniszterelnök szerint minden háború küszöbén különben is az a kérdés, ismerünk-e az egyénnél nagyobb élőlényt, ismerünk-e az önzésnél nemesebb indulatot; és e nagyobb lénynek, a hazának, nemzetnek fogalmá-csak üres, elméleti fogalom-e, az emberi elmének szapanbuboréka-e, vagy gyönyörűséges élő valóság, fenséges erkölcsi tartalom, mely megragadja az emberi lelket, az emberi lény minden magasabb ösztönét irányítja, magjával viszi és minden alacsonyabb indulaton diadalt arat. Az a válasz, amit erre a kérdésre nem szavakban, de tettekben adunk, az a válasz adja meg a nemzet erkölcsi értékének főössze-gét, azt az összeget, amely egyedüli, de biztos alapfeltétele a sikernek.

Azonban a haza és társadalom csak úgy erős, ha egyetért. Beöthy Pál képviselőházi elnök már július 15-én hirdette, hogy a pártok lehetnek a legélesebb harcban, a legélesebb ellentétben egymással; rendes viszonyok közt talán szinte ellenségesen állhatnak egymással szemben; de akkor, mikor igazán komoly, a nemzet létérdekeit érintő kérdés kerül felszínre, — akkor megszűnik minden pártharc, minden személyes ellentét magyar ember és magyar ember között, magyar párt és magyar párt között. »Pártok nincsenek — szólt augusztus elsején a francia kormány is, — csak egységes Franciaország van, a békés és elszánt Franciaország, a jognak és az igazságnak hazája, mely egységes a békében, az éberségben és a méltóságban.«
»Nem ismerek többé pártokat; csak németeket isme-

rek!» szölt a német császár augusztus 4-én a parlamentben s maga elé szólítván, kézzadással fogadtatta meg a képviselőkkel, hogy szükségben, sőt halálos veszedelemben is párt-, vallás- és nemzetiségkülönbség nélkül készek őt követni. Erre a történelmi pillanatra dr. Kämpf elnök méltán jegyezte meg, hogy ennél szorosabban a nemzet fiai még sohasem álltak egymás mellett. A lobogók alá siettek azok is, kik elvben egyébként a háború ellenségeinek vallották magukat; s a nép összesége egyesült, hogy a nemzetet ejtett sérelmet megtorolja s a rákényszerített harcot visszautasítja. John Burns britt miniszter a hadüzenet hírére le is köszönt, mert, mint aug. 14-én választóinak mondta, ahol a nemzeti egységnek akkora az ereje, ott a legvákmerőbb elhatározásoknak megvalósítása sem okoz nehézséget. Népeikhez augusztus 6-án intézett kiáltványában Miklós cár is rendíthetetlenül hitte, hogy összes hű alattvalói egységesen és megadással állnak talpra az orosz föld »védelmére« s ebben a fenyegető órában elfelejtik a belső egyenetlenségeket; minnek következtében a cár és népét összefűző kötelék még erősebb lévén, Oroszország mint egy ember kelhet föl, hogy visszaverje az ellenség »támadását«.

»Ez a háború — szölt október 22-én Schwerin-Löwitz gróf elnök a porosz képviselőházban — még egyszer és újra meg fogja mutatni az egész világnak, milyen legyőzhetetlen hatalmat ad az egység tudata egy népnek az ellenségek egész világával szemben is, mikor jogos és igaz dologért harcolunk.« — Ugyanakkor Belgiumban, melynek királya és kormánya már külföldre szorult, éppen a szocialisták vezére, Vanderwelde jelentette ki, hogy legyőzhették, de le nem igazhatják őket; az erős megpróbáltatások nagyon egybeforrasztották a belga népet.

Anderson, az angol szocialistáknak egyik vezére első sorban erre a népre gondolt, midőn a testvériséget az összes nemzetekre kiterjeszteni kívánta. »Ha hazánkat védjük is — szolt, — a népek ellen elkövetett bűnt még sem tűrjük!« Azonban Bernhard Shaw úgy találta, hogy az erélyes fölháborodással való dicsekedés, az angoloknak ez a nemzeti cselekedése, már a békés pártharcokban is elég ellenszenves, a háborúban pedig egyenesen alacsonyrendű és megengedhetetlen. Legyünk nyitlak és hagyjuk abba a színlelést, az álarcoskodást. Ez a háború a hatalmi viszonyok miatt tört ki és semmi más oka nincsen. De Shaw aligha nem téved, mikor az állami és társadalmi viszonyokat teljesen figyelmen kívül hagyja. Dato spanyol miniszterelnök szerint egy-egy ország állásfoglalása nem is veszedelmeken, vagy hangulatokon, hanem történelmi és közgazdasági törvényszerűségeken alapul; azok pedig nem változhatnak márról holnapra. Így nyilatkozott egy másik semleges országnak azóta elhunyt bölcs királya is, I. Károly román király. Meggyőződését, hogy meg kell óvnia az ország és a társadalom nyugalalmát, azért mondta megmásíthatatlannak, mert az a történelem tanulságain nyugszik s mert a történelem egyik napról a másikra nem változik. Ezért mondhatta utóda, I. Ferdinánd román király újesztendő napján, hogy nehéz időkben szükségünk van az érzelmek egységére s arra, hogy az önmegtágadás szelleme mélyen belevésődjék mindnyájunknak a szívébe.

Azoknak élén, kik a hadakozó országok megbékítésével akarták biztosítani a társadalom nyugalalmát, XV. Benedek pápa szeptember 8-án kiadott székfoglaló allocutiójában Istenhez könyörgött, hintsen derűs fényt a szenvedő emberiségre. Az uralkodókat

pedig arra kérte, hogy az emberi társadalom érdekében már most készítsék lelküket a viszálykodás megszüntetésére. Vegyék fontolóra, hogy ezt a halandó életet már úgyis túlságosan sok nyomorúság és küzködés kíséri; miért kelljen azt még nyomorúságosabbá, még küzdelemesebbé tenni? Szenvedések azonban — Brocqueville belga miniszterelnök szerint — belsőleg sohasem gyöngítettek el egy nemzetet. Ellenkezőleg: a szenvedés fölemeli, megnemesíti és fölébreszti azt a tudatot, hogy erősnek kell lenni az elnyomással szemben, amely a nemzeteken uralkodni akar és rabszolgákat szeretne csinálni belőlük. A galíciai lengyeleknek januárius 9-én az ősz uralkodó szíve mélyéből kivánta is, hogy kemény balsorsukért, amelyet nemes méltósággal viseltek s a tömérdek áldozatért, amít a haza javáért és nagyságáért hoztak, hosszú időre biztosított áldásos munkában találjanak gazdag kárpótlást.

A társadalom ezt az áldásos munkát háborús időkben majdnem teljesen a sebesültek és hozzátartozóik gondozásában, a Vörös Kereszt jelében kereste.

VI.

Tudományt a munkásélettel egybekötni, úgy, ahogy Kőlcsey a társadalom férfiától követeli, háború idején majdnem lehetetlen feladat. Csak hazánk egyetemének és jogakadémiáinak hallgatói közül is ötezer-nél többen küzdenek a csataterén s Európaszerte kérekszámban százezerre tehető azoknak az ifjaknak a száma, akiket a világháború a különböző országokban elvont főiskolai tanulmányaiktól, a tudományoktól. Hazánk mégis ebben az időben nyitotta meg a debreceni és pozsonyi, Németország pedig a frank-

furti egyetemét. Ennek megnyitására (október 18.) Vilmos császár nem mehetett el, mert — ahogy írta — neki most hazáját ellenséges, szemtelen támadások ellen védve, sürgősebb kötelességeknek kell eleget tennie. Azonban oly üzenetet küldött, melyet nemcsak a frankfurti, hanem minden más egyetemnek meg kell hallania. Azt kívánta, hogy a tanárok buzgó kutatását és az előttük ülő ifjúság szorgalmát mindenkör az a főgondolat vezesse, hogy egységes szeretetben forrjanak össze a hazáért. Ez a hazaszeretet az, mely a népet most is olyan erőssé és legyőzhetetlenné teszi.

A véres háborúnál, a festek harcánál, XV. Benedek pápa szerint, nem kevésbé romboló, talán még komolyabb harc a szellemek harca, sőt amannak eredetét is ebben kell keresni. Főokai: az igazi emberszeretet hiánya, a tekintély semmibevévése, a különböző osztályok és polgárok viszonyaiban mutatkozó igazságtalanságok, valamint az a meggyőződés, hogy az emberi munka célja csakis az anyagi jólét lehet.

Az ifjúság, melynek ezen hatás alól szabadulnia kellene, az események forgatagából talán tisztultabban kerül elő; de van, aki nem bízik benne eléggé. Az orosz Baján éppen a nagy idők tanulságaképpen állítja, hogy mély benyomások nagyon kifárasztanak bennünket; aminek oka nem az öregség, hanem a fiatalság, mely sem szeretni, sem gyűlölni nem tud. Szeretnie a tudományt, gyűlölnie az ellenségét kellene; de bár némelyik a csatatérről siet hozzánk, hogy tudományos kötelességének eleget tehessen, kettős feladatát egyszerre nem teljesítheti. Az irodalom és a csapatvezetés Hindenburg tábornagy szerint is teljesen különböző dolog. Voltak és vannak is tábornokok, akik kiváló írók és egyuttal éppen ilyen kiváló

hadvezetők. Azonban az egyik képesség nem egyezik meg a másikkal. Szó és tett között nagy különbség van; és a tábornok a tett embere legyen. Arra is a hadjárat viszontagságai közt tanított meg bennünket, hogy a sztratégia épp olyan művészet, mint bármelyik más, ha-ugyan nem nehezebb. A hadjárat vezetésénél semmiről sem szabad megfeledkezni. Pedig milyen könnyű volna éppen itt, az egymásra torló események hatása alatt megfeledkezni valamiről is milyen roppant nagy érte a felelősség! Azt hiszem, hogy legkönnyebben elhiszi neki a historikus, akinek szintén az egymásra torló események hatása alatt kell nyilatkoznia.

Mi, akik itthon maradtunk, az egyetemeken tudományos feladatainknak, az életben egyéb kötelességeinknek élünk. Augusztus 31-én Erzsébet román királyné, a kedves Carmen Sylva, arra tanított bennünket, hogy a viharban is meg kell őriznünk lelkünk nyugalalmát. Minden vihar elmúlik, sőt elmúlik végre a hosszú élet is. Hidegvér és bölcsesség — tette hozzá Ferdinánd bolgár király december 11-én — kétségtelen jele a politikai érettségnek. S erre nagy szükség van itthon.

A csatatéren azonban fiatalaink — Hindenburg tanácsa szerint — csak a haditettek emberei legyenek. És hány vitézségi érem, hány kitüntetés, hány sebhely, mennyi, de mennyi jeltelen sirhalom mutatja, hogy valóban azok! A német kancellár szerint az erkölcsi erő az, ami őket előre hajtja. S az a nép, amely erkölcsi ereje teljes tudatában egy emberként állott talpra és a csatatéren csodákat tudott művelni, az a nép nem juthat és nem is fog a kerekék alá jutni. Valjon igaz-e ezzel szemben Bergsonnak a francia akadémiaiban december 12-én emelt vádja, hogy a

német népnél éppen az anyagiak alá rendelt erkölcsi erők teremtettek anyagi hatalmat s az a hősiesség fogalma, melyet egy kicsiny nép (a belga) alkotott magának a becsületről, elegendő volt, hogy ez a nép szembe szálljon egy erős birodalommal? Poincaré elnök is azzal fordult hazája ifjúságához, hogy tartsa meg még egy ideig erkölcsi és fizikai erejét, mert mostan a jövő évszázadok sorsa dől el. A csatatéren álló ifjúságot, »a gyönyörű sereget«, a nemzeti energiák élő összeműködésének nevezte s azt Millerand hadügyminiszter is arra emlékeztette, hogy a győzelem nemcsak a bátorságnak, hanem az állhatatosságnak és a szilárdságnak is a díja. A másik táborban Hindenburg apó szintén azt hirdette, hogy a fegyelem a lélek és az erkölcs eredménye s az fog győzni, akinek erősebbek az idegei. Dankl lovassági tábornok szerint is a hadsereg és a lakosság erkölcsi ereje fog dönteni; a siker azé, aki a legszivósabban, a legmakacsabban kitart.

A tudomány emberei, akik mindenben az igazságot keresik, megnyugvással hallhatták, hogy a háború megindító is azt keresték. A német kancellár szerint (augusztus 4.) Németország békés munkában akart élni s a császártól a legfiatalabb katonáig rejtett fogadalom gyanánt él az a jelszó, hogy kardjukat hüvelyéből csak igazságos ügy védelmére rántsák ki. »Igaz ügyünket a győzelem nem hagyhatja el!« — mondta a táborba induló császár; a német egyetemeken pedig azt felelték a rágalmazóknak, hogy »aki az igazságot tudni akarja, megtudhatja; az igazság útátör magának«. Ezt az igazságot akarták ők s akarjuk mi szolgálni oly időben is, mikor a világon gyűlölet és szenvedelem uralkodik.

A gyűlölet és a szenvedelem kitörésének pillá-

natában s az arra következő küzdelemnek sokáig tartó idejében az igazságot érezni kell, mert ez az érzet a diadalnak egyik fő biztosítéka; de megállapítását a történelemre kell bízni. Ma facta loquuntur: a tények beszélnek. S ha nem értjük meg a tények nyelvét, Frithjof Nansen szerint, nem vagyunk méltók rá, hogy népnek nevezzenek bennünket; ha most, ebből a háborúból nem tanulunk, akkor elkéstünk vele. Biztositanunk kell jövődönket. Tisztelet a reformoknak; de mi hasznunk van belőlük, ha országunkat nem tudjuk megvédelmezni? Már pedig nem az utolsó háború ez: ennyire még nem fejlődött a világ. Az egyik háború befejezése, a másiknak kezdetét jelenti. Rooseveltt, az Amerikai Unió volt elnöke szerint is tanulni kell a háborúból, hogy a haza biztossítsa jövődjét olyan szerencsétlenséggel szemben, amilyen Belgiumot érte; de egyúttal olyan békefeltételeket kell keresni, amik lehetlenné teszik, vagy a minimumra szállítják le egy ilyen világháború megismétlődését. Azonban Viviani francia minisztereinek szerint békét csak a jog alapján lehet kötni s a békehangok alkalmatlan időben éppen olyan veszedelmesek, mint a kardcsörtetések a kelletlen időben. Nemzetnek, amelyik érdemes akar lenni a nemzet névre, — mondja (december 22-én) Tisza István, — államnak, amelyik egy nemzet egyéniségét független, erős szervezetben akarja feltüntetni, a háború lehetőségétől nem szabad elzárkóznia, a szükséges háborúra készen kell állnia.

S a háború elnyúlása miatt sem szabad panaszkodnia. Nagy államok léte vagy nem léte Stein tábornok szerint is megköveteli az erőknek végső megfeszítését. Az ilyen hatalmas mérkőzések nem végződhetnek mindig nagy győzelmekkel vagy megsem-

misüléssel; jelentőségük gyakran csak a következményekben mutatkozik. Ezek a következmények s a nyomukban járó monda, költészet és hagyomány vonják be őket azzal a csillogó fénynyel, amely jelentőségüknél fogva megilleti őket. De gyors és könnyű sikerek nem sokat használnak a népek.

Monda, költészet és hagyomány gazdag anyagot fognak találni ebben a korban, melyben a hősök tisztelete újraéledt. Elmondhatjuk a német birodalmi gyűlés elnökével, hogy a haza büszke elesett hős fiaira, kik vérüket ontották, életüket áldozták fel ebben a világháborúban, melyet létünkért viselünk. A német császár büszke lehetett tengerészeire, akik nemcsak dadalmasan küzdeni, hanem, a nagyobb erőből lenyűgözve, meghalni is tudnak. Hasonló tisztelet szól Enver basa szavából: A csatatér olyan hely, amely áldozatokat kíván; a halált úgy sem kerülheti el senki sem. De milyen boldogok azok, kik előre törnek s a haza és a hit védelmében mint vértanúk esnek el. »Előre tehát, mindig csak előre! Győzelem, dicsőség, vértanúság előttünk, halál és szégyen mögöttünk...«

Íme, a háború parainézise, amelyet uralkodóknak, hadvezéreknek, államférfiaknak s a közélet más vezetőinek a világtörténelem legnagyobb, legvéresebb háborújában tett nyilatkozataiból állítottam egybe, — ugyanazokat a magasztos elveket hirdeti, amiket valaha Kőlcseynek a béke, sőt a tespedés idején készült parainéziséből tanultunk megismerni és értékelni. S mind a kettőből azt tanuljuk, hogy a néptámadások, a nagy háborúk az erkölcsi világban olyanok, mint az égi háborúk, a vulkán-kitörések a fizikaiban; okaik a sors örökké haladó törvényeiben vannak megírva; szentségtelen kezekkel tehát senkinek sem szabad a történelem forgó kerekéhez nyúlania. Csak az tegye.

kit az Isten meghívott és akinek tiszta látást adott, hogy a kellő utat és eszközt megjelje. A háború parainézésében ezek beszéltek és a harcok viharában ezek cselekesznek. Bizzunk bennük, hogy a vér tengeréből felszínre hozzák azokat a gyöngyöket, azokat az erkölcsi igazságokat, amelyekkel a békének, a műveltségnek koronáját ékesíthetik. Abból az álomból, hogy a régi kultúra helyes irányban haladt, fölébredünk épp úgy, mint föl kellett ébrednie annak az ifjúnak, kihez valaha Kölcsey intézte remek-intelmeit. Most mindnyájan teljes mértékben szenvedjük a fölébredés kínos órájának gyötrelmeit. De az a parainézés, mely az emberiség legnagyobb válságának idejében, mostan készül, szintén nem végződhetik másképpen, mint a Kölcseyé: szeretetünket az emberiség s bizalmunkat az örökkévaló Isten iránt hiven megőrizve, reméljük, hogy ennek a kettőnek birtokában a füstbe ment remények után sem maradunk vigasztalás nélkül.

Teljesedik ősz királyunk újesztendei jókívánsága, hogy a mostani vaskorszak harcosaiban acélszívek lesznek; és teljesedik az a februárius 5-én nyilvánított reménye, hogy az Isten segítségével kivívott békében hazánk elveszi a hiven végigküzdött harc erőfeszítéseinek, szenvedéseinek és vitézi tetteinek méltó jutalmát.